

กระแสดารความคิด “ไตรภูมิ” ในวรรณกรรม และภาพยนตร์ไทย

CONCEPTUAL CURRENTS OF “TRI BHUME” (THREE WORLDS) IN THAI LITERARY WORKS AND MOVIES

กานต์วี ชมเชย

Kamrawee Chomchoei

สถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
Institute of Culture and Arts, Srinakharinwirot University.

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษากระแสดารความคิด “ไตรภูมิ” ที่ปรากฏในงานศิลปะไทยประเภทวรรณกรรมและภาพยนตร์ โดยเริ่มพิจารณาไตรภูมิภคตสมัยสุโขทัยซึ่งเป็นวรรณคดีที่ได้กระตุ้นให้แนวคิด “ไตรภูมิ” ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย และส่งอิทธิพลต่อความคิดของศิลปินในสมัยต่อมาจากการศึกษาพบว่า แม้อุณหภูมิของกระแสดารความคิดดังกล่าวจะถูกกดบังไปด้วยปัจจัยอันเนื่องมาจากวิถีชีวิตของผู้คนในยุคโลกาภิวัตน์ แต่ก็ยังไม่สูญสลายไปจากระบบคิดของคนในสังคมไทย หากแต่ยังได้รับการเน้นย้ำผ่านงานศิลปะที่สร้างขึ้นใหม่และงานศิลปะร่วมสมัยอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังสามารถสื่อสาร สร้างความกระตือรือร้นแก่ผู้รับสารได้เป็นอย่างดี กระตุ้นให้เกิดความคิดที่เชื่อมโยงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา กระแสดารความคิด “ไตรภูมิ” ซึ่งเป็นการมอง ชีวิต โลก และจักรวาลแบบคนโบราณในกรอบคิดของพระพุทธศาสนานี้ จึงยังทรงคุณค่าและมีค่าควรแก่การศึกษาเรียนรู้ทุกยุคทุกสมัย

คำสำคัญ: กระแสดารความคิด ไตรภูมิ ภาพยนตร์ไทย วรรณกรรมไทย

Abstract

This article is based on the study of the conceptual currents of “Tri Bhume” (Three Worlds) in Thai literary works and movies. The study started with an examination of **Tri Bhumikatha**, the literary text of the Sukothai period which reinforces the “Tri Bhume” concepts to take deeper roots in Thai society and have continually influenced Thai artists of later periods. Although these concepts seem to have been eclipsed by elements resulted from life in the globalization era, they have not altogether lost from Thai people’s system of thoughts. Indeed, they have continually been emphasized through innovative and contemporary arts. Furthermore, they can effectively communicate with

the audience, move the receivers of the messages, and provoke them to relate such notions with Buddhist principles. Therefore the conceptual currents of “Tri Bhume,” which views life, the earth, and the universe according to traditional Buddhist frame of thoughts are still invaluable and worth careful investigation despite the passage of time.

Keywords: conceptual currents, Thai Literatuary works, Thai movies, Tri Bhume

นิยามศัพท์เฉพาะ

กระแสธารความคิด หมายถึง ระบบความคิดที่คนในสังคมมีส่วนร่วม มีการสืบทอด สืบต่อจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง สืบทอดกันอย่างยาวนานจุดตั้งกระแสธาร โดยระบบคิดนั้นอาจได้รับการปรับให้เข้ากับวิถีชีวิตของผู้คนในแต่ละยุคสมัยแต่ยังคงแก่นหลักของความคิดเอาไว้

ไตรภูมิ หมายถึง ระบบความคิดในการมองชีวิต โลก และจักรวาล ในกรอบคิดทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ มองว่าโลกและจักรวาลแบ่งออกเป็น 3 ภูมิ ตามระดับความหนาบางของกิเลส ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ¹ สรรพชีวิต

ย่อมเกิดและตาย เวียนว่ายอยู่ในภูมิทั้ง 3 การจะเกิดอยู่ในภูมิใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับวิบากกรรม (ผลของการกระทำโดยเฉพะะมโนกรรม) ของแต่ละคน หากทำกรรมดีก็จะได้เกิดในสุคติภูมิ หากทำกรรมชั่วก็จะไปเกิดในทุคติภูมิ สรรพชีวิตทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์ อสูรกาย เปรต เทพยดา อินทร์ พรหม เป็นต้น ล้วนดำรงอยู่ภายใต้กฎแห่งธรรมชาติเดียวกัน คือ ทุกสิ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง และสูญสลายไป² สภาวะดังกล่าวนี้คือทุกข์ ดังนั้น สรรพชีวิตจึงมีหนทางเดียวที่จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดหรือความทุกข์ทั้งปวงนี้ ได้ด้วยการบรรลุนิพพาน³

¹ **กามภูมิ** คือ ภพภูมิอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ผู้เสพกาม ได้แก่ นรก มนุษย์โลก และสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาคุมหาราชิกาภูมิ ดาวดึงส์ภูมิ ยามาภูมิ ตติยาภูมิ นิมมานรติภูมิ และปรินิมิตวสวัตติภูมิ

รูปภูมิ หมายถึง ภพภูมิอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ที่ได้รับฌาน ล่วงกามได้แล้ว แต่ยังไม่ปรารถนุปรกรรมเป็นอารมณฺ์เป็นชั้นพรหมมีรูป มีทั้งหมด 16 ชั้น แบ่งออกเป็น 4 ระดับ คือ **ปฐมฌานภูมิ** อันประกอบด้วย พรหมปาริสาชชาภูมิ พรหมบุโรหิตาภูมิ และมหาพรหมภูมิ **ทุติยฌานภูมิ** ประกอบด้วย ปริตตภาภูมิ อัปปมาณาภูมิ และอาภัสสรภูมิ **ตติยฌานภูมิ** ประกอบด้วย ปริตตสุภาภูมิ อัปปมาณสุภาภูมิ สุภกิณหาภูมิ และจตุตถฌานภูมิ ได้แก่ เวหุปผลาภูมิ อัสติณฐิตตาภูมิ อวิหาภูมิ อดิปปาภูมิ สุทิสสาภูมิ สุทิสสิภูมิ และอกนิฐฐาภูมิ

อรุภูมิ หมายถึง ภพภูมิอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ ที่ได้อรุปรมาณ ล่วงธรรมได้แล้ว ปรารถนุปรกรรมเป็นอารมณฺ์เป็นพรหมไม่มีรูป มี 4 ชั้น ได้แก่ อากาसानัญญาตนภูมิ วิญญาณัญญาตนภูมิ อากิญจัญญาตนภูมิ และเนวสัญญาตนภูมิ [4]

² หลักไตรลักษณ์ ประกอบด้วย อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ทุกขัง คือ ความทุกข์ อนัตตา คือ ความไม่มีตัวตนที่แท้

³ นิพพาน คือ การหลุดพ้นจากห้วงทุกข์ เป็นความสุขที่แท้ ดังที่ในไตรภูมิภูมิกถาปรากฏข้อความว่า “อันว่านิพพานสมบัตินี้สุขเขษมนักหนาหาที่จะปานบมิได้เลย”[5]

งานศิลปะ หมายถึง ผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ “เป็นการแสดงออกซึ่งส่วนที่อยู่ภายในของชีวิต...ได้แก่ อารมณ์ (Emotion) ความรู้สึก (Feeling) ซึ่งเป็นของตัวศิลปินเองหรือของสังคมก็ได้...รวมไปถึงการแสดงออกของมโนคติ (Idea) และความคิด (Thought)” [1] การแสดงออกนั้นเป็นไปโดยการประกอบวัสดุ (เช่น วรรณคดีมีภาษาเป็นวัสดุ จิตรกรรมมีสี แสง เงา เป็นวัสดุ เป็นต้น) เพื่อสื่อสารทั้งความรู้สึก ความนึกหรือจินตนาการ และความคิดที่มีต่อชีวิต สังคมและโลก ผลงานของมนุษย์ที่เรียกว่าเป็นงานศิลปะ ก็เช่น จิตรกรรม ประติมากรรมสถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดนตรี ฯลฯ รวมทั้งภาพยนตร์ที่ประกอบด้วยศิลปะหลายแขนง และปัจจุบันได้รับการยอมรับว่าเป็นศิลปะแขนงที่เจิดจรัสจากวรรณกรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม นาฏกรรม และดนตรี [2]

บทนำ

งานศิลปะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เกิดขึ้นโดยการสร้างสรรค์ของมนุษย์ บนความคาดหวังให้เป็นเครื่องมือในการสื่ออารมณ์ความรู้สึกนึกคิดไปยังผู้อื่นในสังคม เมื่อพิจารณาที่เนื้อหาทางความคิดในงานศิลปะ ในบางชิ้นงานอาจแฝงทัศนะของศิลปินเอง ซึ่งอาจแตกต่างหรือขัดแย้งกับความคิดของสังคม เช่น งานเขียนในยุคแสวงหา “เพลงเถื่อนแห่งสถาบัน” ในรวมบทประพันธ์ชุดฉันจึงมาหาความหมายของวิทยากร เชียงกูล แต่ในบางชิ้นงานก็อาจแฝงแนวคิดหรือทัศนะที่เป็นความคิดร่วมกับสังคมที่แวดล้อมตัวศิลปินก็ได้ เนื่องด้วยศิลปินเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ย่อมได้รับการกล่อมเกลาหรือได้รับอิทธิพลจากสังคมไม่มากนักน้อย [3] ดังเห็นได้ว่า วรรณคดี ชิ้นสำคัญๆ ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเป็นยุคของความเบ่งบานทางปัญญา เนื่องมาจากการฟื้นฟูจากความสูญเสียด้านการเสียดวงศรัทธา การผ่อนคลายของระบบ

ไพเราะสัมพันธ์กับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และการฟื้นฟูอุดมการณ์ทางศาสนา และรากเหง้าทางศิลปวัฒนธรรมที่รุ่งเรืองในอดีต ปรากฏการแสดงคุณค่าของชีวิตมนุษย์ในระดับลึกตามแนวพระพุทธศาสนา [6] เช่น พระปฐมสมโพธิกา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเล่าประวัติพระพุทธเจ้าในลักษณะเป็นชีวประวัติ แตกต่างจากพระพุทธประวัติฉบับก่อนหน้านี้ที่เล่าประวัติพระพุทธเจ้าในลักษณะธรรมประวัติ โดยทรงแสดงว่ามนุษย์มีศักยภาพที่จะเอาชนะอุปสรรคได้จนบรรลุโลกุตระธรรม คือ การบรรลุนิพพาน โดยต้องผ่านการเอาชนะอุปสรรคในการดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต พระพุทธเจ้าทรงมีลักษณะเป็นมนุษย์ทั้งสภาพร่างกายที่มีการเปลี่ยนแปลงภายใต้เงื่อนไขของเวลา และจิตใจที่ทรงมีความอาลัยห่วงใยต่อพระราชวงศ์ ทรงเผชิญปัญหาเฉกเช่นมนุษย์ทั่วไป กว่าที่จะออกผนวชค้นพบทางแห่งการดับทุกข์ เอาชนะกิเลส ตรัสรู้ไปจนถึงการเผยแผ่พระสัทธรรม และบรรลุเป้าหมายได้ด้วยพระปัญญาและคุณธรรมอันสูงส่ง[7]

ในหลายกรณี งานศิลปะอาจไม่ได้มีพลังถึงขั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของคนในสังคมหรือชี้นำสังคม แต่บางชิ้นก็มีพลังมากพอที่จะเสริมย้ำความคิดที่มีอยู่แล้วในสังคมให้หนักแน่นหรือฝังรากลึกมากขึ้นได้ ด้วยคุณลักษณะของงานศิลปะที่ไม่ได้สื่อเฉพาะสารที่เป็นความคิด หากยังสื่อสารที่เป็นอารมณ์ความรู้สึกด้วย งานศิลปะจึงสามารถโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารร่วมรู้สึกไปกับตัวงาน ในกรณีนี้งานศิลปะชิ้นนั้นก็อาจมีอิทธิพลต่อความคิดของผู้รับสารได้

ความคิดที่ได้รับการย้ำเน้นโดยงานศิลปะนั้นก็เช่น ความคิดเรื่อง “ไตรภูมิ” ซึ่งเป็นความคิดที่มีอยู่แล้วในดินแดนแถบนี้ตั้งแต่รับนับถือพระพุทธศาสนา วรรณคดีเรื่องไตรภูมิภค ได้เสริมย้ำกระแสความคิด “ไตรภูมิ” ให้ฝังรากลึกมากขึ้น

ในสังคมไทย [8] ด้วยคุณสมบัติหรือธรรมชาติของวรรณคดีที่เป็นศิลปะ อันสร้างความกระตือรือร้นแก่ผู้รับสารให้รู้สึกเป็นจริงเป็นจังกับภาพนรกสวรรค์ แม้ว่าพระยาสิทธิพรนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้ อาจจะทรงนิพนธ์**ไตรภูมิ**กถาขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายในทางการเมือง คือ มุ่งสร้างความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมืองหรือเสริมบารมีในทางการเมืองให้แก่พระองค์เอง [9] แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันว่า**ไตรภูมิ**กถาได้สร้างความประทับใจ และส่งอิทธิพลทั้งในด้านกรณียาณ์ระบบคิด“**ไตรภูมิ**”แก่คนในสังคมไทย และส่งอิทธิพลต่อการสร้างงานของศิลปินไทยมาจนถึงปัจจุบัน

กระแสธารความคิด “**ไตรภูมิ**” ได้รับการย้ำเน้นผ่านงานศิลปะอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยสุโขทัย แม้ในปัจจุบันนี้ สังคมไทยจะมีความเปลี่ยนแปลงไปมากวิถีชีวิตของคนแตกต่างจากอดีตอย่างเห็นได้ชัด จนดูเหมือนว่ากระแสธารความคิด “**ไตรภูมิ**” อาจเลือนหายไปจากสังคมไทย แต่เมื่อมาพิจารณางานศิลปะในยุคปัจจุบัน ก็จะทำให้เห็นว่าการแฝงแนวความคิด “**ไตรภูมิ**” อยู่ไม่น้อย จึงน่าสนใจที่จะหยิบยกงานศิลปะที่มีแนวคิดเกี่ยวกับ“**ไตรภูมิ**” มาพิจารณาให้เห็นการสืบทอดแนวคิดดังกล่าวนี้ว่าดำรงอยู่ในลักษณะอย่างไร โดยจะพิจารณางานศิลปะของไทยประเภทวรรณกรรมและภาพยนตร์ เพื่อให้เห็นกระแสความคิดดังกล่าวนี้อย่างกว้างๆ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาแนวความคิด “**ไตรภูมิ**” ในงานวรรณกรรม (ในที่นี้รวมถึงวรรณกรรมเพลง) และภาพยนตร์ไทยในปัจจุบันและลักษณะการแสดงออก เปรียบเทียบกับการแสดงออกซึ่งความคิด**ไตรภูมิ**ในวรรณคดีโบราณอย่าง **ไตรภูมิ**กถา

วิธีดำเนินการวิจัย

วิเคราะห์ตีความเนื้อหาของวรรณกรรม และภาพยนตร์ด้วยระเบียบวิธีวรรณคดีวิจารณ์

ผลการวิจัย

แนวความคิด “**ไตรภูมิ**” ใน**ไตรภูมิ**กถา

เมื่อตั้งต้นพิจารณาจากที่ว่า ความคิด “**ไตรภูมิ**” นี้มีแพร่หลายอยู่แล้ว และวรรณคดีเรื่อง**ไตรภูมิ**กถามีบทบาทในการเสริมย้ำแนวความคิด “**ไตรภูมิ**” ในสังคมไทย [4] ก็น่าที่จะวิเคราะห์ตีความให้เห็นถึงแนวคิดหลักของ**ไตรภูมิ**กถา เพื่อให้เห็นว่าการย้ำเน้นแนวคิดดังกล่าวนี้เป็นไปในลักษณะที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาอย่างไร และแนวคิดดังกล่าวมีการสืบทอดผ่านงานศิลปะในยุคปัจจุบันอย่างไร

ไตรภูมิกถา หรือ **ไตรภูมิ**พระร่วง⁴ เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย ผู้ทรงนิพนธ์คือพระยาสิทธิพรนิพนธ์หรือ พระมหาธรรมราชาที่ 1 ซึ่งทรงเป็นกษัตริย์พระองค์ที่ 6 แห่งราชวงศ์สุโขทัย สันนิษฐานว่าทรงนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 1888 [9] ในขณะที่ทรงเป็นพระมหาอุปราชอยู่ ในเวลาต่อมาอีก 6 ปี พระองค์ก็ได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดา**ไตรภูมิ**พระร่วงฉบับที่นำมาศึกษาและเผยแพร่กันอยู่นี้ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบชำระจากต้นฉบับที่จารขึ้นใหม่ในสมัยหลัง ซึ่งเป็นฉบับโบราณอักษรขอม 2 ฉบับ ได้แก่ ฉบับพระมหาช่วย วัดปากน้ำ ซึ่งจารขึ้นในปี พ.ศ.2321 และฉบับพระมหาจันทร์ ซึ่งจารขึ้นในปี พ.ศ.2330 รวมทั้งต้นฉบับพิเศษที่พบเฉพาะผูกแรกอีก 1 ผูก ด้วย [5]

การเล่าเรื่อง “**ไตรภูมิ**” ใน**ไตรภูมิ**กถามีใช่เป็นไปเพียงเพื่อให้ข้อมูลเรื่อง “**ไตรภูมิ**” เท่านั้น แต่เป็นไปเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ดังเช่นในตอนเริ่มเรื่องมีผู้ระบุเพิ่มเติมไว้ถึงเป้าหมายของการประพันธ์ว่า พระยาสิทธิพรนิพนธ์ขึ้น “*เพื่อมีอรรถพระอภิธรรมแล จะใคร่เทศนาแก่มารดาท่านอันหนึ่ง เพื่อจำเริญพระธรรมโสด*” [5] กล่าวคือ เพื่อให้มีเนื้อหาทางพระอภิธรรม และนำไปเทศนาแก่พระมารดา อีกทั้งฝากฝังไว้ด้วยว่า “*ผู้ใดจะปรารถนาสวรรค์นิพพานจงสดับนิฟัง**ไตรภูมิ**กถาด้วยทำนุกอ่ารุงอย่าได้*

⁴ ชื่อเรียก “**ไตรภูมิ**กถา” เป็นชื่อเดิมที่ปรากฏอยู่ในบานแพนง ส่วนชื่อ“**ไตรภูมิ**พระร่วง” เป็นชื่อที่บัญญัติขึ้นใหม่ในภายหลัง โดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ [10]

ประมาทสักอัน ดังนั้นจึงจะได้พบพระศรีอารยเมตไตรเจ้า เมื่อจะลงมาตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณในโลกนี้แล” [5] คำว่า “สติบ” นี้ไม่ได้มีความหมายเพียงแค่อัตถ์รับฟัง หากแต่ให้นำไปสู่การปฏิบัติคือการ “ทำนุก่อร่างอย่าได้ประมาทสักอัน” นั่นคือไม่ประมาทแม้โดยไม่วางจิต เพื่อส่งผลให้ได้พบพระศรีอารยเมตไตรโดยผู้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป แน่หนอนว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ไปสู่การบรรลุนิพพานในอนาคต

ไตรภูมิ ภูมิการเล่า “ไตรภูมิ” ในลักษณะที่อาศัยกลวิธีทางศิลปะดึงดูดใจผู้รับสาร และโน้มน้าวใจให้รู้สึกร่วมไปกับเนื้อหา ชวนให้พินิจพิจารณาที่เชื่อมโยงไปสู่หลักธรรม ตลอดจนเป้าหมายของชีวิตตามหลักคิดทางพระพุทธศาสนา อธิบายได้ว่า **ไตรภูมิ** ภาสามารถนำความคิดไปสู่ความเข้าใจในหลักไตรลักษณ์ หลักกรรม และเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์พึงตั้งไว้ นั่นคือ การบรรลุนิพพาน

ในด้านการแสดงหลักกรรม ผู้ทรงนิพนธ์ได้แสดงให้เห็นว่าสรรพชีวิตทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์ เปรต อสุรกาย เทพยดา อินทร์ พรหม เป็นต้น ในจักรวาล ล้วนต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภูมิทั้ง 3 ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ดังข้อความว่า “อันว่าสัตว์ทั้งหลายเที่ยวร้อมเวียนวนไปมา แลเกิดในภพภูมิ 3 อันนี้แล”[5] การจะบังเกิดในภพภูมิใดก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพทางจิตใจอันเป็นมูลของวิบากกรรม อันจะส่งผลให้บังเกิดในสุคติ หรือทุคติภพ ดังข้อความว่า “ฝูงสัตว์อันไปเกิดในที่ร้ายที่เป็นทุคติทุกขลำบากในเขานั้นเพื่อ[เพราะ]ใจเขาร้าย ”[5] วิบากกรรมที่แสดงเป็นความทุกข์อย่างเป็นรูปธรรมเห็นได้ดังในส่วนที่กล่าวถึง “นรกป่าว”

นรกอันเป็นคำรบ 2 นั้น ชื่อว่าสุนัขนรก คนผู้ใดกล่าวคำร้ายแก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีลแลพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ครูบิณฑาย์ คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่าสุนัขนรกนั้นแล้ว ในสุนัขนรกนั้นมีหมา 5 จำพวก หมาจำพวกหนึ่งนั้นขาว หมาจำพวกหนึ่ง

นั้นแดง หมาจำพวกหนึ่งนั้นดำ หมาจำพวกหนึ่งนั้นเหลือง หมาจำพวกหนึ่งนั้นใหญ่เท่าช้างสารทุกตัว ฝูงแร้งแลกอนอยู่ในนรกนั้นใหญ่เท่าเกวียนใหญ่ทุกๆ ตัว ปากแร้งแลปากกาแลเล็บตีนนั้นเที่ยวร้อมเหล็กแดงเป็นเปลวไฟลุกอยู่ผู้มีได้เหือดสักคืบ แร้งแลกาหมาฝูงนั้น เที่ยวร้อมจิกแหกหัวอกย้อมขบย้อมตอดคนทั้งหลายผู้อยู่ในนรกนั้น แลบาปกรรมของเขานั้นไม่มีให้ตาย แลให้เขาทนเจ็บปวดสาหัส ทนทุกข์เวทนาพันประมาณอยู่ในนรกอันชื่อว่าสุนัขนรกนั้นแล [5]

ใน “โลกันตนรก” หรือนรกโลกันต์ ผู้ทรงนิพนธ์ได้บรรยายให้เห็นภาพอันโหดร้าย ความทุกข์ทรมานของสัตว์นรก สร้างความน่าสะพรึงกลัวให้แก่ผู้รับสาร ให้บังเกิดความหวาดหวั่น เกรงกลัวที่จะทำกรรมชั่ว ดังส่วนหนึ่งที่บรรยายถึงโลกันตนรกว่า

คนฝูงใดอันกระทำร้ายแก่พ่อแลแม่แลสมณพราหมณาจารย์ผู้มีศีลแลยุ่งสงฆ์ให้ผิดกัน ครั้นว่าตายไปเกิดในนรกอันชื่อว่าโลกันตนรกนั้นแล ตนเขานั้นใหญ่หนักหนาโดยสูงได้ 6000 วา เล็บตีนแลเล็บมือเขานั้นตั้งผืนค่างคาว แลใหญ่ยาวหนักหนาสมด้วยตัวอันใหญ่ นั้น เล็บนั้นเสี้ยมหนักหนาผิแลเกาะแห่งใดก็ติดอยู่แห่งนั้น เขาเอาเล็บเขานั้นเกาะกำแพงจักรวาลพม้นหน่วงอยู่แล เขาห้อยตนอยู่ตั้งค่างคาวนั้นแล เมื่อเขาอยากอาหารหนักหนาใส่เขาบินไปมาเพื่อจะหากิน ครั้นได้ต้องมือกันเข้าใส่ใจเขานึกว่าเข้ากิน ก็จับกุมกันกิน คนผู้หนึ่งนั้น ก็ใส่ใจว่าของกิน จึงคนทั้งสองนั้นก็จับกุมกันกิน ต่างคนต่างตะครุบกันกิน ก็รัดเอาด้วยกันทั้งสองมือก็ตกลงทั้งสองคน ในน้ำอันขุแผ่นดินนี้ เมื่อเขาตกลงในน้ำนั้นดุจลูกไม้อันใหญ่แลหล่นลงในน้ำนั้นแล ใต้น้ำนั้นโสด แต่แรกตั้งแผ่นดิน แดดบพอนจะไปตองน้ำนั้นได้สักคืบหนึ่งเลยแลน้ำนั้นเย็นหนักหนา ครั้นว่าเขาตกลงมาในน้ำนั้น บัดเดียวใจใส่ ตนเขาก็เปื้อยแหลกออกไปสิ้น ดังก้อนอาจมซึ่งตกลงในน้ำ

นั้นก็ตายบัดใจ แล้วจึงกลายเป็นตนเขาขึ้นเล่าโสด เขาจึงปีนขึ้นไปเกาะกำแพงจักรวาล ภายนอกนั้น อยู่ตั้งก่อนเล่าแล แต่เขาตายเขาเป็นอยู่ตั้งนั้นหลาย คาบหลายครานักหนาแล แต่เขาทนทุกขเวทนาอยู่ที่ นั้นชั่วหึ่งนานนัก ชั่วพุทธันดรกาลปหนึ่งแล [5]

ความอัปลักษณ์น่าเกลียดน่ากลัว และความทรมาณของเปรตใน “ตติยภคณ์ เปรตภูมิ” สร้างความหวาดหวั่นเกรงกลัวต่อบาป ตัวอย่างต่อไปนี้

เปรตกลางจำพวกตัวเขาใหญ่ปากเขาน้อย เท้ารูเข็มนั้นก็มิ เปรตกลางจำพวกผอมนักหนา เพื่อหาอาหารจะกินมิได้ แม้ว่าจะขอเอาเนื้อ น้อยหนึ่งก็ตี เลือดหยาดหนึ่งก็ตี บมิได้เลย เท้าว่ามีแต่กระดูกแลหนังพอกกระดูกภายนอกอยู่ใ้ หิ้งท้องนั้นเหี่ยวติดกระดูกสันหลังแลตานันลึก กลวงตั้งแสวงควักเสีย ผมเขานั้นหยั่งรุ่มร่วงลง มาปกปากเขา มาตราว่าผ้าร้ายน้อยหนึ่งก็ตีและจะมีปกกายเขานั้นก็หาบมิได้เลย เทียรยอมเปลือยอยู่ ชั่วตน ตัวเขานั้นเหม็นสาบพึงเกลียดนักหนาแล เขานั้นเทียรยอมเดือดเนื้อร้อนใจเขาแลเขาร้องให้ ร้องครางอยู่ทุกเมื่อแลเพราะว่าเขาอยากอาหาร นักหนาแล...[5]

ในขณะที่ทรงบรรยายถึงป่าหิมพานต์ ในชมพูทวีปอันเป็นแดนที่เกิดของมนุษย์และมีบุญ ในด้านความงดงาม และความน่าพิศวงว่า

...แลดอกหว่านนั้นงามนักหนา แลมีกลิ่นหอม นัก แลลูกหว่านนั้นโดยใหญ่เท่ากลองอันใหญ่แลกิน หวานดั่งน้ำผึ้ง อันว่าลูกหว่านนั้นถ้าว่าตกถูกตัวๆนั้น หอมดั่งหอมน้ำคระดั่งแก่นจันทร์นั้น ถ้ายืนมือล้วง เข้าไปในเนื้อหว่า พอสุดแขนจึงถึงเล็ดในหว่าแลฝูง นกกินลูกไม้หว่านั้น...ยางลูกหว่าอันตกลงนั้นกลายเป็น ทองสุกชื่อว่าชมพูพุท ลำป่าไม้หว่านั้นไป

เบื้องหน้า มีมะขามป้อมลูกใหญ่นัก แลกินมีรสดีนัก ลำป่าขามป้อมไปเบื้องหน้ามีป่าสมอ แลลูกสมอนั้น กินหวานดั่งน้ำผึ้ง...นอกป่าแดงจึงนั้นมีป่าอ้อย ลำต้นเท่าต้นหมากโดยกว้างได้ 4,000 วา นอกป่า อ้อยนั้นมีปากกล้วยแลมีลูกเท่าางช้างสาร โดยกว้างได้ 4,000 วา นอกป่ากล้วยนั้นมีป่าขนุนลูกใหญ่ เท่าตุ่มอันจุน้ำได้ 60 กัลลอม โดยกว้างได้ 4,000 วา...[5]

มีการบรรยายถึงสวรรค์ว่าเปี่ยมไปด้วย ความงดงามเหนือธรรมชาติ และเต็มไปด้วยความสุข สุกสำราญยิ่งนัก โดยใช้ความเปรียบอุปมา ดังตัวอย่างที่กล่าวถึง “ดาวดึงส์สวรรค์” หรือ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังต่อไปนี้

...เมื่อนครไตรตรึงษ์เบื้องบูรพทิศมีอุทยาน ทิพย์อันหนึ่ง ชื่อว่านันทวันอุทยาน...มีกำแพงแก้ว ล้อมรอบ มีปราสาทแก้วมุงเหนือประตูกุอันแล สวนขวัญนั้นสนุกนี้พันประมาณ แลมีสมบัติแลสรรพ ดันไม้สรรพลูกไม้สรรพดอกไม้อันประเสริฐแลอุดม แลที่เหล่านแสนสนุกนี้ สุขสำราญแก่เทพยดา ทั้งหลายอันอยู่ในไตรตรึงษ์นั้นแล...สระนั้นมีน้ำนั้น ไสงามดั่งแผ่นแก้วอินทนิล ตู้งเรื่องงามดั่งฟ้าแมลงบ แทบฝั่งน้ำนั้น...แลศิลาทั้งสองแผ่นนั้นมีรัศมีอันเรืองนัก เมื่อจับดูใสศิลานั้นอันดั่งว่าถือหนึ่งเห่น...[5]

แน่นอนว่าต้นเหตุของวิบากหรือผลที่ได้รับ ดังที่ยกตัวอย่างมานี้ก็คือ กรรมหรือการกระทำ ส่วนเหตุที่นำไปสู่การกระทำต่างๆ นั้นก็คือ กิเลส ทั้งหลาย (โลภะ โมหะ โทสะ ฯลฯ) อันเป็นตัวชักจูง หรือผลักดันให้ลงมือกระทำนั่นเอง กล่าวได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงมีจุดเน้นที่ “กรรมที่เป็นเหตุให้ได้ รับผลนั้นๆ” [8]

ในด้านหลักไตรลักษณ์ ไตรภูมิภคาได้ แสดงให้เห็นว่าสรรพชีวิตล้วนต้องเวียนว่ายตาย เกิดเปลี่ยนแปลงจากรูปหนึ่งไปสู่อีกรูปหนึ่งในภูมิทั้ง

3 ตามวิบากกรรมของตน แม้แต่ธรรมชาติ เช่น แผ่นดิน มหาสมุทร ภูเขา เป็นต้น ก็มีการเปลี่ยนแปลง สุกสุลาย และบังเกิดใหม่ได้เป็นวัฏจักร ดังเช่นใน “ทสมกัณฑ์ กัลปวินาศและอุบัติ” ผู้ทรงนิพนธ์ได้บรรยายว่า

แต่ฝูงอันมีจิตแลมีชีวิตอันเกิดในภูมิทั้ง 31 ชั้น นี้มีเที่ยง ย่อมฉิบหายด้วยมัตถุราช หากกระทำให้ หายเสีย...เมื่อตะวันขึ้น 7 ดวงร้อนนักหนาแลพระญา ปลา 7 ตัวเชื่อมแลไหลเป็นน้ำมันใหม่เข้าอัสสกรณ แลแผ่นดินชมพูทวีปที่เราอยู่นี้ก่อนทุกแห่งแล ใหม่ทั้งเขาพระพิมพานต์บรรพตอันมียอดได้ 84,000 นั้น แล้วเลื่อนใหม่ทั้งแผ่นดินเล็ก 2,000 ใหม่ไปขึ้นอันนั้นเนื่องๆ ใหม่ทั้งบุพพิทเทหะแลอตุร กุระแลอมรโคยานทวีป ทั้งเมืองครุฑราช ใหม่ทั้ง 4 แผ่นดินใหญ่ตั้งว่าใหม่ป่า แลใหม่ันรกทั้งหลาย ตลอดไปถึงมหาวิจิณรก แลใหม่้อบายภูมิทั้ง 4 ใหม่เขาพินาศไปเนื่องๆ แลใหม่พิมานเทวดาอัน มีในยอดเขานั้น ใหม่เขาเนมิทร แลใหม่วิมาน เทวดาทั้งหลายตั้งก่อนนั้นแล..[5]

การเปลี่ยนแปลง สุกสุลาย บังเกิดใหม่ เป็นวัฏจักรของสรรพสิ่งทั้งหลายดังกล่าวนี้น่าเห็นว่า สรรพสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ภายใต้กฎแห่งธรรมชาติ เดียวกัน ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อธิบายได้ว่า ทุกสิ่งไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงและสุกสุลาย เกิดใหม่ และวนเวียนเป็นเช่นนี้เสมอ ทุกสิ่งต้อง ประสบกับทุกข์ เพราะไม่สามารถบังคับไม่ให้เกิด การเปลี่ยนแปลง เสื่อมสภาพและสุกสุลายได้ และการที่เราไม่สามารถบังคับไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้ หรือฝืนธรรมชาติได้ ต้องปล่อยให้มีการเปลี่ยน รูปไปตามธรรมชาติ ก็หมายความว่า สรรพสิ่งนั้น ไม่มีตัวตนที่แท้แม้จะมีศกตบรรดาศักดิ์สูงส่งเพียงใด ก็ไม่อาจฝืนกฎธรรมชาติได้ หลักไตรลักษณ์ดังที่ กล่าวมานี้ ได้รับการย้ำเน้นใน “นวมกัณฑ์ อนิจจลักษณะ” ดังข้อความว่า

ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้ แม้นว่า มียศศักดิ์สมบัติก็ดี คือตั้งว่าพระยามหาจักรพรรดิ ราชันก็ดี ตั้งพระอินทร์เจ้าไตรตรึงษ์พิภพก็ดี ตั้งพระพรหมก็ดี ทั้งนี้บ่อนอนอยู่นอนนิ่งในยศ ศักดิ์สมบัตินี้ได้เลยสักคาบ เทียรย่อมรู้ฉิบหาย รู้ตายจากรู้พลัดพรากจากสมบัตินั้นแล อันว่า พระอินทร์ก็ดี พระพรหมก็ดี ครั้นว่าถึงเมื่อสิ้นแก่อายุแล้ว ก็เทียรย่อมท่องเที่ยวเวียนไปมาในไตรภพ นี้บ่มีรู้แล้วเลยสักคาบ บางคาบเล่าไปเกิดใน จตุรกายแล้วได้ทนทุกขเวทนามากนักหนาก็มี แลยอมว่าบ่มีเที่ยงในสงสารนี้ เพื่อดังอันว่าฝูงสัตว์ ในนรกนั้น ครั้นว่าเขาสิ้นอายุสมเ้าเขาที่ในนรกนั้น ลางคาบเขาคินไปเกิดที่นอกนั้นหนึ่งเก่าตั้งนี้ก็มิ ลางคาบไปเป็นเปรตเล่าก็มี ลางคาบเป็นสัตว์ ติรัจฉานก็มี ลางคาบไปเป็นอสุรกายก็มี ถ้าแล้วยัง ค่อยได้ทำบุญบ้างแต่ก่อนได้ ลางคาบไปเกิดเป็น มนุษย์เล่า..[5]

ในด้านความคิดที่ว่าจุดหมายปลายทาง ที่แท้คือการบรรลุนิพพาน ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดง ว่าการบังเกิดในสวรรค์มิใช่จุดหมายปลายทางที่แท้ เพราะในท้ายที่สุดแล้ว แม้จะเป็นเทพดา อินทร์ พรหม ก็ยังคงเวียนว่ายตายเกิด การบรรลุนิพพาน เป็น จุ ด ห ม า ย ที่ ม นุ ช ย์ พื ง ตั ง เป้ า ห ม า ย เพราะถือเป็นการสิ้นสุดของการเวียนว่ายตายเกิด หมดสิ้นซึ่งความทุกข์ทั้งปวง ดังจะเห็นได้ว่าผู้ทรง นิพนธ์ได้กล่าวถึงนิพพาน และวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ นิพพานในกัณฑ์สุดท้าย “เอกาทสมกัณฑ์ นิพพาน กถา” โดยชี้ว่านิพพานคือความสุขที่แท้ หาสิ่งใด เทียบเท่ามิได้เลย ดังที่กล่าวว่า

อันว่านิพพานสมบัตินี้สนุกนี้สุขเขษม นักหนาหาที่จะปานบ่มีได้เลย สมบัติอินทร์พรหม ทั้งหลายก็ดีถ้าจะเอามาเปรียบด้วยสมบัตินิพพานนั้น ประดุจเอาหิ้งห้อยมาเปรียบด้วยพระจันทร์...สมบัติ ในนิพพานนั้นสุขพ้นประมาณ แล้วหาอันจะเปรียบ

บ่มีได้ บ่มีรู้เป็นอาพาธพยาธิตั้งใจ บ่มีรู้แก้ บ่มีรู้แก้ บ่มีรู้ตาย บ่มีรู้หนีภัย บ่มีรู้พลัดพรากจากกันสักอัน สมบัติยังมีมนุษย์โลกแลเทวโลกพรหมโลก [5]

การบรรลุนิพพานจะไม่ได้เป็นความคิด อุดมคติสำหรับโลกยุคปัจจุบันเนื่องจากเห็นคุณค่าของความสุขเหนือกว่าโลกุตตร ต่างจากอดีตที่เห็นค่าของความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และเชื่อว่ามนุษย์จะกระทำได้แม้ว่าต้องเพียรพยายามอย่างยิ่งยวดก็ตาม ดังเช่น ที่มีผู้มาบันทึกต่อเติมในไตรภูมิภคาว่า “ผู้ใดจะปรารถนาถึงทิพยสมบัติปัดโกหกนิพพาน ให้สดับนึ่งฟังพระไตรภูมิภคานี้ ด้วยทำนุก่อสร้างด้วยใจศรัทธา อย่าได้ประมาทสักอันใส่ จะได้พบได้ไหวได้ฟังธรรมแต่พระศรีอารยเจ้า อันเสด็จอุบัติในอนาคตกาลนั้นแล” [5] หรือแม้แต่ในไตรภูมิภคา ฉบับที่พระมหาจันทร์ จารขึ้นก็มีบันทึกไว้ว่า ขอให้การจารไตรภูมิภคานี้ใหม่นี้เป็นอนานิสงส์ที่สั่งสม เป็นปัจจัยให้บรรลุนิพพานในอนาคต ดังข้อความว่า “พระมหาจันทร์ มีศรัทธา เจตนาสร้างพระไตรภูมิภคานี้ไว้สำหรับพระศาสนา พระพุทธเจ้าตรารบเท่า 5 พันพระวัสสา นิพพานปัจจัยโย โหตุ ขอให้ได้เป็นปัจจัยแก่พระนิพพานเกิด...” [5]

แนวความคิด “ไตรภูมิ” ในวรรณกรรมไทย

เป็นที่ทราบกันดีว่าวรรณคดีเรื่องไตรภูมิภคาได้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย ทั้งในด้านสำนวนภาษาและแนวความคิด [11] วรรณคดีสมัยอยุธยาที่มีการสืบทอดกระแสความคิด “ไตรภูมิ” มาอย่างโดดเด่น และคาดว่าแนวคิดส่วนหนึ่งนั้นน่าจะได้รับการเสริมย้ำโดยไตรภูมิภคา ก็คือ พระมัลลย์คำหลวง พระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ หรือเจ้าฟ้ากุ้ง ทรงนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2280 โดยนำเนื้อเรื่องมาจากคัมภีร์พระมัลลย์ [12]

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของพระมัลลย์คำหลวงก็จะเห็นว่า ยังคงมีแนวคิดเกี่ยวกับการจัดแบ่งโลกออกเป็น 3 ภูมิ แต่ดูเหมือนการจัดแบ่งจะเป็นไปในลักษณะที่เข้าใจง่าย ได้แก่ นรกภูมิ มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ภูมิ การดำเนินเรื่องจะใช้ฉากในไตรภูมิ ดังที่พระมัลลย์ได้เดินทางไปยังภูมิต่างๆ ทั้งนรกและสวรรค์ ได้ไปยังนรกภูมิเพื่อโปรดเหล่าสัตว์นรกให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน สัตว์นรกได้ฝากความมากับพระมัลลย์ให้แจ้งข่าวแก่ญาติของตนว่าให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลมาให้ เมื่อพระมัลลย์กลับมายังมนุษย์ภูมิ ก็ได้มาแจ้งข่าวแก่ญาติตามที่เหล่าสัตว์นรกฝากความมา บรรดาญาติของสัตว์นรกก็ได้ทำบุญทำทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ ส่งผลให้เหล่าสัตว์นรกได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระมัลลย์เห็นดังนั้นก็กลับมาแจ้งข่าวดีให้แก่มนุษย์และเน้นว่าให้เร่งทำบุญกุศลอุทิศแก่ญาติของตนต่อไปอย่าได้ประมาท จากนั้นพระมัลลย์ก็ได้นำดอกบัวที่บุรุษผู้หนึ่งมาถวายท่านด้วยจิตศรัทธาขึ้นไปกราบไหว้พระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ ระหว่างนั้นก็พบพระอินทร์ และพบเห็นเทพยดาองค์ต่างๆ มากกราบไหว้พระจุฬามณีเจดีย์ และได้เข้าเฝ้าพระศรีอารยเมตไตรย จากนั้นพระมัลลย์ก็กลับมายังมนุษย์ภูมิบอกกล่าวแก่มนุษย์ทั้งหลายให้ชวนกันทำบุญกุศล ส่วนบุรุษผู้ถวายดอกบัวแก่พระมัลลย์เมื่อตายไปก็ได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เห็นได้ว่า พระมัลลย์คำหลวงมีการเน้นเรื่องของ “กรรม” แต่แตกต่างจากไตรภูมิภคาในแง่ที่มีจุดเน้นอยู่ที่การมุ่งกระตุ้นให้ผู้รับสารเร่งทำบุญกุศลไว้ให้มาก เพื่ออุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับและให้เป็นบุญกุศลที่จะสั่งสมและส่งผลให้ตนได้ไปบังเกิดในภพภูมิที่ดี เช่นได้บังเกิดในสวรรค์ และมีโอกาสได้พบพระศรีอารยเมตไตรยที่จะมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

ผู้ทรงนิพนธ์ได้แสดงให้เห็นว่าแม้แต่เทพยดาอินทร์ พรหม ก็ยังต้องชวนช่วยในการทำบุญกุศล

เพราะผลบุญเปรียบเสมือนทรัพย์ หากสะสมไว้มาก เมื่อตายไปและเวียนว่ายอยู่ในภุมิทั้ง 3 ก็จะได้บังเกิดในภพภูมิที่ดีดั้งเดิมหรือดีกว่าเดิม ดังที่พระมาลัยได้ถามพระอินทร์ว่าเหตุใดเทพยดาจะต้องชวนชวายนในการทำบุญกุศลในเมื่อก็ได้อยู่บนสวรรค์แล้ว “ดูราท้าวเทวราช อันอมรมมาตย์เทวัน ทำกุศลสรรพบำเพ็ญ แต่ยังเป็นมนุษย์ชน จึงมาถลนเทวฐาน บัดนี้กาลตั้งฤ มาปองปือทำกุศล ชวายนชวนทุก เทพโสด จักประโยชน์อันใด ด้วยผลไฉนฝ่ายหน้า” พระอินทร์ก็อธิบายว่า การทำกุศลนั้นก็เพื่อให้ในภพหน้าได้บังเกิดในภุมิที่ดีกว่าเดิม ดังข้อความว่า “อมรสूर्यสรรพสรรพ มาชวนกันก่อเกื้อ กุศลเพื่อปรารถนา ในภพหน้าสืบสภกันให้ ได้ชั้นบนยิ่งขึ้น กว่าเก่าพื้นชั้นนี้ อินทร์จึงชี้กุศล เพลادنบำเพ็ญ เมื่อยังเป็นมนุษย์ ทำกุศลเล็กน้อย ครั้นดลอรชร เทวฐาน อยู่มีนนานม้วยมุด ผลบุญสุดสิ้นไป...” [12]

ในวรรณกรรมไทยปัจจุบัน ก็ยังคงปรากฏมีแนวความคิด “ไตรภูมิ” แต่ได้รับการปรับเพื่อใช้ในการสื่อความรู้สึกนึกคิดของกวีที่มีต่อผู้คนและสังคมในยุคปัจจุบัน ขอยกตัวอย่างกวีนิพนธ์ของ อังคาร กัลยาณพงศ์ ได้แก่ “เสียชาติมนุษย์” และ “เกิดเป็นมนุษย์สุดประเสริฐ” [13] บทกวีทั้งสองนี้ยังคงดำรงความคิดที่ว่า การเกิดเป็นมนุษย์นั้นเป็นความประเสริฐ สอดคล้องกับความคิดในไตรภูมิภคที่การเกิดมาเป็นมนุษย์นั้นมีโอกาสทำบุญทำกุศลได้มาก ทั้งยังมีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้ และปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มที่ จึงเห็นว่าพระพุทธเจ้าเมื่อจะตรัสรู้ก็บังเกิดมาในมนุษย์ภูมิ ในชมพูทวีป อันเป็นที่ซึ่งเราอยู่ ใน “เสียชาติมนุษย์” อังคาร กัลยาณพงศ์ เสียตสมมนุษย์ที่ท่าสงครามฆ่าฟันกัน ผลิตอาวรุชชีวภาพเพื่อใช้ในสงคราม เพียงเพื่อจะเป็นเจ้าของทรัพย์ากรของโลก ว่าเสียชาติเกิดเกิดมาเป็นมนุษย์แต่กลับมีพฤติกรรมเจกเช่นสัตว์นรก ดังข้อความว่า “เสียชาติเกิดมาค่าแสนแพง รู้แจ้งว่า อุบาทว์ชาตินรกานต์” [13] มนุษย์นั้นมีชีวิตอยู่ได้

ไม่นาน เพราะฉะนั้นแม้จะได้ครอบครองสิ่งที่ปรารถนาทุกประการ แม้กระทั่งดวงดาว ก็สามารถครอบครองได้เพียงชั่วครู่เท่านั้น เพราะท้ายที่สุดเมื่อมนุษย์ตาย แม้กระทั่งร่างกายก็สูญสลายไปเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล ไม่สามารถนำสิ่งใดไปได้ ดังข้อความว่า

ถึงเจ้ายึดได้ทุกดวงดาว
จบปากฟ้าสกาเป็นเจ้าของ
งกรรมสิทธิ์หลงคิดครอบครอง
จะจับจองอยู่ชั่วครู่หยาใจ
จะคืนหากอสุกษากแต่ดิน
โลหิตสิ้นคืนธาตุน้ำไหล
ธาตุลมคินลมเกรียงไกร
ธาตุไฟคินไฟในสากลย [13]

ความคิดที่ว่าท้ายที่สุดแล้วทุกสรรพสิ่งก็ย่อมสูญสลาย และเวียนวนอยู่ในจักรวาลก่อนจะบังเกิดใหม่ในอีกรูปหนึ่ง ก็มาจากความคิด “ไตรภูมิ” ซึ่งสอดคล้องกับหลักคิดทางพระพุทธศาสนา

สิ่งที่มนุษย์ควรแสวงหาจึงมิใช่สิ่งใดเลย นอกจากปัญญา ดังข้อความว่า “แสวงหาปัญญา เทอดทุน มูลค่ากว่าแก้วแหวนเงินทอง” [13] สอดคล้องกับในกวีนิพนธ์ที่ชื่อว่า “เกิดเป็นมนุษย์สุดประเสริฐ” ที่อังคารได้แสดงทัศนะว่าการเกิดเป็นมนุษย์เป็นความประเสริฐยิ่งนัก เนื่องด้วยมนุษย์มีโอกาสรู้เรียนรู้ปฏิบัติธรรม ขัดเกล่าปัญญาของตนตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

เกิดเป็นมนุษย์สุดประเสริฐเลิศแล้ว
ตั้งได้แก้ว ‘จินตามณี’ เหนือสมัย
เรียนรู้ปรมลค่าปัญญาเกรียงไกร

พระไตรปิฎกวางอยู่กลางวิญญาณ [14]

มนุษย์กำเนิดขึ้นและดำรงอยู่ในจักรวาล จึงถือเป็นลูกหนึ่งของจักรวาล และมนุษย์ยังเป็นเพียงผงรุสึหนึ่ง เมื่อตายไปทุกอย่างก็สลายคืนกลับสู่จักรวาล มนุษย์จึงควร “ใช้หนี้จักรวาล [ด้วยงานอมตะกตัญญู]” [14] และ “ฝากนฤมิตรกรรมก้านัลโลก” หรือการสร้างผลงานอันมีคุณค่าต่อโลก ต่อผู้อื่น ซึ่งถือเป็นการสร้าง

คุณค่าให้แก่ตนเองด้วย ความเกียจคร้านที่จะสร้างผลงานอันมีคุณค่าให้แก่โลก แต่กลับสร้างสิ่งที่ทำลายล้างโลกด้วย“เหตุมนุษย์บ้าหลังคลื่นนิวเคลียร์” ก็จะทำให้โลกหรือสังคมนี้ล่มสลาย ดังข้อความว่า “ฆ่าดินฟ้ามหาสมุทรม้วยด้วยกัน อมนุษย์นั้นนำโลก โศกไหม้อเวจี” [14] จะเห็นได้ว่า แม้ว่าเราจะมองว่าการเกิดเป็นมนุษย์เป็นความประเสริฐ และมนุษย์สามารถสร้างคุณค่าให้แก่ตนเอง เพื่อส่งผลให้เกิดความสงบสุขของโลกและจักรวาลได้ แต่ก็ไม่ได้มองว่ามนุษย์ยิ่งใหญ่ หรือควรมือหังการว่าตนเองเหนือธรรมชาติ หากแต่ควรมีความรักและตระหนักในบุญคุณของจักรวาลหรือโลกธรรมชาติ อันเป็นที่เกิดที่อาศัยของมนุษย์และทวยเทพ ไม่ใช่กอบโกยทรัพย์สินบนพื้นโลกเท่านั้น ความรักและตระหนักดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะการเรียนรู้ในพระธรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งจะทำให้เกิดปัญญา อันจะช่วย “กู้โลกนี้เกษมสันต์นิรันดร” [14]

ในขณะที่มีการสื่อแนวคิด “ไตรภูมิ” โดยเชื่อมโยงกับพุทธศาสนาในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ในอีกด้านหนึ่ง ก็มีการนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาเป็นกลวิธีในการสร้างความกระตือรือร้นในวรรณกรรมเพลงปัจจุบัน เช่น เพลง “ต้นจิว” ของ วงแพนเค้ก ค่ายแกรมมี่ ใช้ความเชื่อใน “ไตรภูมิ” ที่ว่าการเป็นชู้จะได้รับโทษโดยการปีนต้นจิว มาสร้างความกระตือรือร้น ด้วยอารมณ์สนุกสนาน โดยสื่อว่าผู้เล่าเรื่องซึ่งเป็นผู้ชายยอมแม้กระทั่งลงกระตือรือร้นแดง หรือปีนต้นจิวในนรก เพียงเพื่อให้ได้รักผู้หญิงคนนี้ การยอมได้รับทุกขทรมานดังกล่าว ชับเน้นให้เห็นพลังของความเสนาหารักใคร่เป็นอันมากที่เขามีต่อผู้หญิงคนนี้ แม้จะเป็นการเหยียบย่ำบางส่วนมากล่าวถึงอย่างผิวเผิน แต่ก็เห็นถึงการประยุกต์เอากระแสความคิด “ไตรภูมิ” มาใช้ในการสร้างสรรคงานเพลงอย่างน่าสนใจ

...ใครต่อใครโยกย้าย ก็คงไม่เท่ากับเธอ
มองฉันมองแต่เธอ ไม่เปลี่ยนใจแน่นอน ให้หลัง

กระตือรือร้นแดงที่ใครเขามันร้อน ...อยากลองสักที
ยิ่งสายเอวยิ่งพลัว ยิ่งอยากปีนต้นจิว ยิ่งหลัวต้ายักคิ้ว
ยิ่งทำให้ใจหวิว ยิ่งสายเอวยิ่งพลัว ยิ่งอยากปีนต้นจิว
ให้เธอเลยสามนิ้ว เพื่อบอก ไอ เลิฟ ยู...[15]

เพลงที่มีเนื้อหาเสียดสีผู้คนซึ่งชอบเที่ยวกลางคืนดื่มของมึนเมาและเต้นกันอย่างไม่มีลืมหูลืมตา เช่น เพลง “นรก” ในอัลบั้ม กัด มันส์ ดูของบุดดา เบลส ศิลปินค่ายแกรมมี่ ได้นำภาพในสถานบันเทิงมาเปรียบเทียบกับเหมือนกับภาพในนรก เหล่านักเที่ยวก็เปรียบได้กับสัตว์นรก แม้จะเป็นเพลงที่สนุกสนาน ขบขัน แต่ความขบขันนั้นก็มาจากการเสียดสีเหล่านักเที่ยวที่โง่เขลาและน่าสังเวช ที่ไม่รู้ตัวว่าตกอยู่ในความทุกข์มิใช่สุขอย่างที่ตนเข้าใจ

...ก้าวเข้ามาในนรกพบกัณฑ์มารพอดี มีสุวรรณสุภาวณ
คอยตรวจดูบัญชี อย่างต่ำ 20 ปี ถึงได้เข้ามาเมากัน
ถ้าอายุยังไม่ถึงรอไปก่อนก็แล้วกัน เลือกลงเอาเลย
ครึ่งจะใช้กรรมตรงไหน พนักงานต้อนรับเค้าจะพา
เราไป แสงเสียงเร้าใจแสงไฟมันก็แรง ตีตด้นกันอยู่
ในฟลอร์เหมือนในกระตือรือร้นแดง ไอ้คนบาป
อย่างเรามาวิ่งเล่นเต้นให้ฟัง ดีใจอยู่ในบู๊ท ก็ร่วม
ด้วยช่วยกัน ตีมันกินกันเข้าไป เอาให้เครื่องในพัง
ยมพาลยี่นรอรพร้อมจะไปกับรียัง นรก นรก แกวนี่
อยู่ไม่ไกล นรก นรก ถ้าหนูอยากดูจะพาไป นรก นรก
ถ้ามันมีจริงอยู่ตรงไหน สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่นี่
ไง...พบกันอีกแล้วที่สถาน อโคจร ดึกๆ ตื่นๆ ไม่ยอม
หลับยอมนอน ดีสองดีสามออกมาตะลอนตะลอน
เชิญครับ เชิญครับทั้งขาประจำและขาจร มีน้ำดับ
กระหายมากมายเป็นกระบุง เชิญดื่มกันตามสบาย
ให้ร้อนให้ร้อนพุง เตรียมถุงเตรียมส้วมกันเอาไว้ให้ดี
อ้วกแตกอ้วกแตกกันแน่นอนคืนนี้ ชายหนุ่มหญิง
สาวออกมารวมตัวกัน ชักดินชักองเหมือนกับโดนลง
ทัณฑ์ ตีตด้นเหมือนโดนหอกแหลมแทง บ้างก็ลงไป
นอนเหมือนกับคนหมดแรง ตีมืออีก ตีมืออีก ตีมืออีก

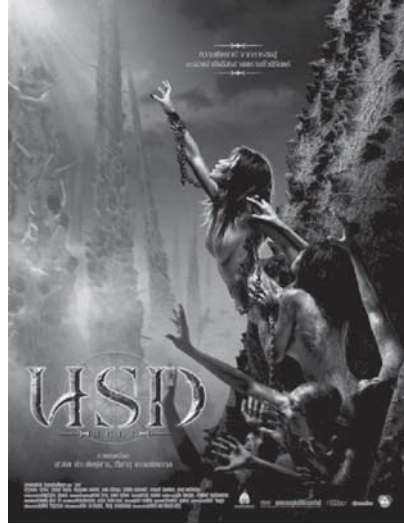
ดื่มเข้าไป ยมพาลก็ยื่นรอชักเข้าอยู่ทำไม ดื่มอีก ดื่มอีก ดื่มเข้าไป ถ้านรกมีจริง อีกแป๊บเดียวได้ไป...[16]

แม้จะเป็นเพลงที่เน้นความสนุกสนาน แต่หากฟังอย่างพิจารณาก็จะเห็นว่าเนื้อเพลงได้แฝงความคิดเกี่ยวกับหลักกรรมไว้ คำว่า “นรก” ในความคิดของผู้แต่งเนื้อเพลงอาจเป็นได้ทั้งนรกตามที่ปรากฏในไตรภูมิ และเป็นได้ทั้งความทุกข์ที่รออยู่ข้างหน้า ดังข้อความว่า “ถ้านรกมีจริง อีกแป๊บเดียวได้ไป” ซึ่งอาจหมายถึง การทำอะไรโดยขาดสติ เพราะความมีเมมาและรักสนุก ส่งผลให้เกิดปัญหาหรือความเดือดร้อนตามมาภายหลัง

แนวความคิด “ไตรภูมิ” ในภาพยนตร์ไทยปัจจุบัน

ภาพยนตร์เป็นศิลปะประเภตสื่อผสมเป็นการแสดงออกด้วยการผสมผสานศิลปะแขนงต่างๆ เข้าด้วยกัน การพิจารณาแนวความคิด “ไตรภูมิ” ในภาพยนตร์ไทย น่าจะบ่งชี้ถึงกระแสความคิด “ไตรภูมิ” ที่สืบทอดมาถึงยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี เนื่องด้วยในการสร้างภาพยนตร์ไทย ผู้สร้างย่อมมุ่งเน้นไปที่จุดสนใจของผู้ชม คำนี้ถึงกลุ่มผู้ชมเป็นหลัก เพื่อให้สามารถทำรายได้เป็นจำนวนมาก ผู้เขียนขอยกตัวอย่างภาพยนตร์ไทยปัจจุบันที่มีแนวคิด “ไตรภูมิ” อย่างชัดเจน 2 เรื่อง ได้แก่ นรก และ 5 แพร่ง

ภาพยนตร์เรื่อง “นรก” ของ สหมงคลฟิล์ม เข้าฉายเมื่อปี พ.ศ. 2548 ผู้กำกับคือ ทีชายุ ธรรมนิตยกุล และสาธิต ประดิษฐ์สาร และผู้เขียนบทภาพยนตร์ คือ มาริสา มัลลิกะมาสย์ และทีมงาน โหม่งโลก [17]

ภาพที่ 1 ภาพโปสเตอร์ภาพยนตร์เรื่อง นรก ที่มา : <http://www.sahamongkolfilm.com>

ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้รับการจัดให้เป็นภาพยนตร์แนวผจญภัย แฟนตาซี [17] เนื้อเรื่องกล่าวถึงคนกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นทีมงานผลิตสารคดีประเภทตีแผ่สังคม เดินทางโดยรถตู้เพื่อจัดรายการระหว่างการเดินทางได้ประสบอุบัติเหตุ ทีมงานทั้ง 6 คนที่เดินทางนั้นแม้จะยังไม่ถึงขาดแต่ดวงวิญญาณของทุกคน กลับไปท่องอยู่ในนรกภูมิ นำสนใจว่า การดำเนินเรื่องเกือบทั้งหมดอยู่ในฉากนรก ซึ่งใช้สีโทนร้อนสื่อถึงความรู้สึกร้อนและทุกข์ทรมานของสัตว์นรก ระหว่างที่ตัวละครทั้งหมดเดินทางอยู่ในนรกนั้น ก็ได้เห็นสัตว์นรกถูกลงทัณฑ์อย่างทุกข์ทรมาน เช่น ถูกฟาดฟันด้วยของมีคม ถูกทุบ ถูกแฉก เนื้อเถื่อนหนึ่ง เป็นต้น เนื้อหาของภาพยนตร์พยายามสื่อเรื่อง “กรรม” โดยเน้นว่าการทำกรรมชั่วจะได้รับผลของกรรมชั่ว เมื่อตายไปแล้วจะต้องรับโทษทัณฑ์ในนรกตามที่ตนก่อไว้ ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้พยายามกระตุ้น ย้ำแนวคิดเรื่องกรรมสร้างความกลัวบาปให้แก่ผู้รับสาร ซึ่งเน้นกลุ่มวัยรุ่น ดึงเห็นได้จากที่ตัวละครหลักๆ เป็นวัยรุ่น ซึ่งภายหลังเมื่อถูกลงโทษเช่นเดียวกับสัตว์นรก ก็เกิดความสำนึกในการทำชั่วของตน ตอนจบของเรื่อง

ตัวละครทั้งหมดยังไม่ถึงขนาด ในที่สุดดวงวิญญาณ ก็กลับคืนสู่ร่าง ชวนให้ผู้รับสารตั้งคำถามต่อไปว่า หากเรื่องเล่าเกี่ยวกับนรกนี้เป็นความจริง แล้วเกิดขึ้นกับตนจะรู้สึกเช่นไร และตนจะถูกลงโทษ ในลักษณะอย่างไร เช่น พุดจาไม่ติดกับพ่อแม่ โกหก เสพสิ่งเสพติด เล่นการพนัน มีชู้ ฯลฯ ซึ่งอาจโยงเข้าสู่การสำนึกในความผิดบาปของตนเอง ผู้เขียนบทความเห็นถึงเจตนาดีของผู้สร้างภาพยนตร์เรื่องนี้ที่มีต่อสังคม และแม้ภาพยนตร์เรื่องนี้จะไม่ได้มีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมความคิดของผู้ชมวัยรุ่น แต่อย่างน้อยก็ได้เป็นสื่อในการย้ำเน้นแนวคิดเกี่ยวกับ “ไตรภูมิ” ซึ่งเชื่อมโยงกับศีลธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา และชี้ชวนให้ผู้ชมทบทวนกลับมาพิจารณาการทำชั่ว ความผิดบาปของตนเอง

ภาพยนตร์เรื่อง 5 แพร่ง ตอน หลาวชะโอน ของ จีทีเอช ผู้กำกับคือ ปวีณ ภูริจิตปัญญา ออกฉายในปี พ.ศ. 2552 ภาพยนตร์เรื่องนี้จัดเป็น ภาพยนตร์ประเภทผี-สยองขวัญ [18]

ภาพที่ 2 ภาพโปสเตอร์ภาพยนตร์เรื่อง 5 แพร่ง ที่มา : <http://www.gth.co.th>

น่าสนใจว่า ภาพยนตร์เรื่อง 5 แพร่ง ตอน หลาวชะโอน ได้นำเอาความคิดเรื่อง “กรรม” มาเป็นจุดเน้น และมีการเล่นคล้ายกับ **ไตรภูมิ** ในแง่ที่ไม่ได้เพียงแต่ชี้ให้เห็นถึง การกระทำชั่ว และผลของกรรมชั่วเท่านั้น แต่เรื่องได้แสดงถึงเหตุที่ก่อกรรมด้วยว่ามาจากกิเลส และเน้นความน่าสะพรึงกลัว โน้มน้าวให้ผู้รับสารคิดโยงไปสู่การเกรงกลัวต่อบาป ดังที่ หลาวชะโอน ได้เริ่มเรื่องด้วยเหตุการณ์ของตัวเอกที่เป็นวัยรุ่นชาย ชื่อ เป้ ได้ร่วมมือกับเพื่อนขับรถจักรยานยนต์ แล้วพาหิโนใส่รถยนต์ ด้วยความโลภหวังจะได้โทรศัพท์มือถือจากคนขับรถคนนั้น แต่ปรากฏว่าเจ้าของรถซึ่งเป้พาหิโนใส่จนประสบอุบัติเหตุเสียชีวิตคาที่นั่นก็คือพ่อของเป้เอง ทำให้เป้ไม่เพียงแต่ได้รับบาปกรรมของการปล้น ฆ่า แต่ยังทำกรรมหนักคือ ฆ่าพ่อของตัวเองหรือกระทำให้บิดาตาย กรรมชั่วของเป้ยังมาเน้นย้ำอีก เมื่อเป้ตำแม่ของตัวเองว่า “ร่าน” แม้เป้จะหนีตำรวจโดยการบวชเณร แต่ก็ไม่สามารถหนี “วิบากกรรม” อันร้ายแรงที่ตนก่อไว้ได้ ในที่สุดเป้ได้กลายเป็นเปรต แทนที่เปรตตนเดิมที่ร้องขอส่วนบุญอยู่ในบริเวณวัด สำหรับชื่อตอนว่า “หลาวชะโอน” ก็มีความหมายสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง หมายถึง ไม้ตระกูลปาล์มที่มีลักษณะสูงคล้ายเปรต ชาวใต้นำมาทำเป็นเสาตั้งเปรตวางอาหารอุทิศให้แก่เปรตในประเพณีชิงเปรตหรือสารทเดือนสิบ ซึ่งจัดขึ้นเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ญาติพี่น้องบรรพบุรุษที่ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรต หรืออุทิศให้แก่เปรตอื่นๆ

ภาพยนตร์ 5 แพร่ง ตอน “หลาวชะโอน” ไม่เพียงแต่สร้างความสยองขวัญ น่าสะพรึงกลัวให้แก่ผู้ชมเท่านั้น ยังได้ทำหน้าที่เน้นย้ำกระแสดวงความคิด “ไตรภูมิ” ในแง่ของ “กรรม” ไว้อีกด้วย

สรุปและอภิปรายผล

ด้วยการพิจารณางานศิลปะอย่างกว้างๆ ดังกล่าวมาข้างต้น ก็ทำให้เห็นว่า กระแสความคิด “ไตรภูมิ” ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย และได้รับ

การย้ำเน้นโดยงานศิลปะต่อเนื่องมา โดยระดับความลุ่มลึกของความคิดเกี่ยวกับ “ไตรภูมิ” ที่แสดงผ่านงานศิลปะ ก็ขึ้นอยู่กับศิลปินผู้สร้างงานแต่ละคน รวมทั้งจุดมุ่งหมาย และรูปแบบของการสื่อสารด้วย เช่น ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ซึ่งเป็นศิลปินที่ใส่ใจในด้านพุทธศาสนาและสร้างงานในแนวพุทธศาสนามาเป็นอันมาก ก็จะมีควมลุ่มลึกในการสื่อแนวคิด “ไตรภูมิ” โดยสัมพันธ์กับพุทธปรัชญา ในขณะที่ในภาพยนตร์ไทยมีการนำเสนอเนื้อหา “ไตรภูมิ” โดยเน้นเรื่องของกรรม อันเป็นกระแสความคิดที่ยังคงหนักแน่นในสังคมไทย โดยความลึกลับ ชวนให้ตื่นเต้นและหวาดกลัว ในผลของกรรมได้ปรากฏอยู่ในภาพยนตร์แนวผี

ของไทย สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยยุคปัจจุบันที่มีความพยายามกระตุ้นสำนึกทางจริยธรรมให้แก่สังคมผ่านศิลปะประเภทต่างๆ ในขณะที่ความคิดในด้านการตั้งเป้าหมายของชีวิตสุนิพพานแทบไม่มีการกล่าวถึง ยกเว้นในงานจิตรกรรมและวรรณกรรมที่สื่อแนวคิดพุทธศาสนาในระดับลึกซึ่งควรมีการศึกษาต่อไป ส่วนในวรรณกรรมเพลงซึ่งเน้นการสร้าง ความสนุกสนานเพลิดเพลิน ก็ได้นำความเชื่อ “ไตรภูมิ” มาปรับใช้ในการเปรียบเทียบเพื่อสร้างความกระตือรือร้นให้แก่ผู้รับสาร ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะว่า หากประเด็นของบทความนี้ได้มีการนำมาศึกษาอย่างลุ่มลึก ก็คาดว่าจะได้เห็นประเด็นต่างๆ ที่น่าสนใจมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- [1] ชลุด นิมเสมอ. (2538). *องค์ประกอบของศิลปะ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- [2] รักสานต์ วิวัฒน์สินอุดม. (2546). *นักสร้าง สร้างหนัง หนังสือ. ภาควิชาการภาพยนตร์และภาพนิ่ง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*.
- [3] วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (2544). *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ธรรมชาติ.
- [4] พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ.ปยุตฺโต). (2549). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: กลุ่มผู้สนใจศึกษาธรรม พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน.
- [5] พระยาลิไทย. (2526). *ไตรภูมิภิกขาหรือไตรภูมิพระร่วง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- [6] ดวงมน จิตรจำนงค์. (2544). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. พิมพ์ครั้งที่ 2. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- [7] ปานแก้ว ชมเชย. (2548). *ความงามในพระปฐมสมโพธิกถา*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย(วรรณคดี)). มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- [8] พระราชวรมุนี. (2526). *ไตรภูมิพระร่วง อิทธิพลต่อสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- [9] สมบัติ จันทร์วงศ์. (2527). *อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงต่อสังคมไทย*. ใน *สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง*. หน้า 101-102. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- [10] ธนิต อยู่โพธิ์. (2527). *กำเนิดและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับไตรภูมิพระร่วง*. ใน *สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง*. หน้า 25. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- [11] มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2527). *อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงต่อลักษณะศิลปกรรมและวรรณกรรมไทย*. ใน *สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง*. หน้า 117-118. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- [12] เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์. (2545). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

- [13] อังคาร กัลยาณพงศ์. (2533). *กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: กิรินทร์.
- [14] ----- . (2542). *กวีศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- [15] แกรมมี่. (2553). *ข้อมูลเนื้อเพลง ตันจั่ว ของ แพนเค้ก*. สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://music.gmember.com/ตันจั่ว-Pancake/Song-0903233301>
- [16] ----- . (2553). *ข้อมูลเนื้อเพลง นรก ของ บุคดา เบลส*. สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://music.gmember.com/นรก-Buddha-Bless/Song-0801599601>
- [17] สหมณฑลฟิล์ม. (2548). *ข้อมูลภาพยนตร์เรื่องนรก*. สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2553, จาก <http://sahamongkolfilm.com/th/filmdetail.php?id=327>
- [18] จีทีเอช. (2544). *ข้อมูลภาพยนตร์เรื่อง 5 แพร่ง*. สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2553, จาก http://www.gth.co.th/th/films_detail.php?film_id=35